

Om det onde

Leter etter nytt språk for ondskap

Øystein Helmikstøl

journalist i Psykologtidsskriftet

Det er skummelt for en kultur å kalle det onde sykt, mener psykolog Gry Stålsett. Selv nøler hun med å kalle Anders Behring Breivik ond.

DEL AV VÅR TID: Anders Behring Breivik er en avviker, men også et symptom på noe i vår tid, mener psykolog Gry Stålsett.
FOTO: KRISTIN SVORTE

22. juli i fjor var Gry Stålsett på vei til Løgumkloster i Danmark for å holde foredrag for prester og psykologer. I sekken hadde hun en bunke bøker om ondskap, og en om håp i mørket. Planene endres. Dagen etter sitter hun på Sunvolden Hotel ved Utøya. Stålsett skal i ukene og månedene etterpå delta på mange samlinger for de frivillige som var ute i båt, for etterlatte og andre berørte.

– Å sitte i samme rom med mennesker som har opplevd konsekvensene av ondskap så nært, har gjort noe med min dybdeforståelse av ondskap. Den fikk en kroppslig dimensjon.

Mer enn aggresjon

Ondskap er å gjøre vondt, ødelegge andres liv med vilje. Spesielt når det legitimeres idealistisk. Det er Gry Stålsetts kjerneforståelse av ondskap. Ondskap kan også være konsekvenser av ubevisste eller halvbevisste tanker og handlinger, mener hun, og legger vekt på at ondskap ikke bare er aggresjon, men også fravær av refleksjon. Kognisjon og intensjon kan være der, men fravær av refleksjon fra flere perspektiver fører til korridorsyn, som er et trekk ved ondskap, ifølge Stålsett.

Hun er en av arkitektene bak Vita-behandlingen ved Modum Bad, der eksistensielle og religiøse problemstillinger vektlegges.

– I Vita er vi også opptatt av å undersøke det å ikke eie ulike følelser eller deler av seg selv, som noe som kan føre til avspitting. Det kan for eksempel gjelde seksualitet, aggresjon, sjalusi og skamraseri. Hun refererer til psykoanalytikeren Carl Jung, som framhevet betydningen av at mennesket må eie sin egen skygge. Avspitting av følelser, og dermed fravær av selvforhold, kan få ødeleggende og onde konsekvenser.

Mannen som ville være skyldig

I 1973 kom boken *Manden der ville være skyldig*, av Henrik Stangerup, ut i Danmark. Hovedpersonen har drept kona si i fylla, og boken handler om hvordan han opplever at hans skyldfølelse blir terapeutisert bort. Fra et eksistensialistisk perspektiv bidrar den til et oppgjør med tendensen til å umyndiggjøre mennesker i et moderne samfunn. I skyldløsheten ender hovedpersonen opp med å bli ingen.

– I oppgjøret med en livshemmende skyldkultur blant annet påvirket av kristen pietistisk tradisjon, har det vært viktig å framheve at ingen er født onde. Men slagsiden er tendensen til å unngå å adressere reell skyld. Det har blitt for ubehagelig å plassere skyld og dermed ansvar der det hører hjemme. Resultatet blir da at ingen er skyldige, og ingen har ansvar, sier Stålsett, som framhever at det å ha skyld, å ha ansvar, er en viktig del av det å være menneske.

– Men også skyldfølelse må dissekteres. Ikke all skyldfølelse har sin rot i reell skyld. Etter 22. juli er det noen som går rundt med overlevelsesskyld, det er en feilplassert skyld.

Hun understreker at Behring Breivik har tatt aktive valg og er seg bevisst hva han har gjort av onde handlinger, og at han vil fastholdes i det han har gjort. Han sier at han er ansvarlig. Da er det etter hennes mening svært problematisk hvis samfunnet ikke holder ham ansvarlig.

Å avskrive det onde som sykt, og dermed frita en skyldig for ansvaret, er skummelt for en kultur, mener Stålsett. For henne er det en selvfølge at også en syk mann kan være drevet av ondskap. Like selvsagt som at en syk mann kan være drevet av forelskelse. Hun ser på Breivik som både en avviker og som en ekstrem eksponent av tendenser i vår kultur, der skam, jakten på det perfekte, det lille ekstra, det grandiose, kampen om anerkjennelse og romantisering av individualismen er kjennetegn.

Gammeldags rettspsykiatri

Psykologen er kritisk til den første sakkyndigrapporten om den terrortiltalte. Det mest oppsiktsvekkende er at den ikke tar hensyn til konteksten Anders Behring Breivik har vært i, mener hun. En del av de ordene som de sakkyndige tilskrev Breiviks idiosynkratiske virkelighet, viste seg etter hvert å være en korridorverden på nettet, det er en gruppe der ute som faktisk deler mye av den samme virkeligheten og det samme språket. Noe er Breiviks egen virkelighet, en del er hentet fra spill, men mye har fellestrekk med politiske og ideologiske miljøer der ute.

– Rettspsykiatri som er avkontekstualisert, er gammeldags, sier Gry Stålsett. Hun mener den andre rapporten slik sett også kan være bra for kulturen vår; Breivik kommer nærmere oss alle.

Nye ord

Er Anders Behring Breivik ond i sin kjerne? Har han totalt fravær av empati? Gry Stålsett nøler med å stemple ham som ond. Han var aktivt drevet av en form for idealistisk ondskap. Det var ondskap det han gjorde, og det er ondskap når han proklamerer at han angrer på at han ikke drepte flere, understreker hun.

– Men jeg nøler med å bruke ordet ond om ham selv. Ordet er befengt, man kan for lett forestille seg at vi snakker om en transcendent virkelighet, at noen er djevelen selv eller besatt av ham. Jeg vegrer meg for demoniseringen av Breivik, det fjerner ham fra oss. Det er for enkelt å stemple personer som onde eller land som ondskapens akse, da stopper vi å undersøke dette videre. Vi må lete etter nye ord og andre forklaringshorisonter for å eie de sidene i oss igjen, både som individ og samfunn; å eie vår egen skygge.

Stålsett utfordrer psykologer i Norge:

– Har vi et språk som rommer det eksistensielle?

GRY STÅLSETT

- Ph.d, cand. psychol og cand. mag
- Involvert som fagekspertise i oppfølgingen etter terrorangrepene 22. juli
- Har blant annet skrevet om skam og skyld i boken *Fra skam til verdighet* (2003)
- Forsvarte sin avhandling i januar: *Existential and religious issues in psychotherapy: Development and evaluation of a new integrative treatment model (VITA) for comorbid depressive disorders*

ANBEFALER

- Boken *Jung on evil* av Murray Stein
- Boken *The killer inside me* av Jim Thompson
- Boken *Leopold II: Butcher of the Congo* av Tod Olson
- Filmen *Nattsvermeren* ved Jonathan Demme
- Teater: *A Clockwork Orange*